

Науковий ВІСНИК

Української
академії
внутрішніх
справ

2 '98

СУБ'ЄКТНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

М. Н. КОРНЄВ, І. В. НІКІТІНА

«Демократичні перетворення українського суспільства зумовлюють суттєві зміни традиційних структур як, власне, системи державного управління взагалі, так і діяльності правоохоронної системи зокрема. Громадський порядок держави в умовах сучасності визначається перш за все психологічним станом у суспільстві, морально-психологічною стійкістю і соборною злагодженістю системи, яка здійснює правове регулювання в державі. Це набуває особливого значення в світлі докорінних соціально-економічних перетворень в Україні, в основу яких має бути покладена не "державоцентрична" модель (що довгий час домінувала), а "людиноцентрична". Суть ідеї права зводиться до того, що саме воно як узагальнююча міра свободи, рівності і справедливості у суспільстві, повинно сприяти реальному втіленню людських ідеалів, пов'язаних з людиною, особистістю як найважливішою соціальною цінністю не тільки з точки зору національних, а й світових реалій. Такий підхід потребує вдосконалення, реформування системи навчання та виховання майбутніх правоохоронців. У період "ідеологічного хаосу" саме молодь стає першою жертвою, бо не здатна діяти на ґрунті власного розуміння об'єктивних закономірностей суспільного розвитку. Тому особливого значення набуває становлення особистості молодої людини не шляхом експлуатації репродуктивних сил інтелекту суспільства, а через залучення внутрішніх механізмів саморозвитку, що дає можливість вільного вибору, а також спрямовує на історично доцільні шляхи державотворчого пошуку. Дійовим засобом є створення відповідного вузівського середовища, у якому б студенти перебували під впливом сильної мотивації саморозвитку, самовизначення, самореалізації власної особистості.

Ефективність діяльності робітника системи МВС визначається мірою його самореалізації. Самореалізація — це процес оптимального розвитку усіх внутрішніх можливостей та здібностей людини, розкриття внутрішньої активності

(суб'єктності) особистості. Механізмом формування особистості виступає механізм вчинку, який є універсальним механізмом створювання усього суцього. "Суб'єктне" (діюче суб'єктивне) існує у своїй найрозвинутішій формі як внутрішній вчинок, виявляє себе у формі зовнішнього вчинку і творить, формує і розвиває себе найбільш продуктивно саме через вчинки. Вчинок є "осередком" суб'єктного в людині, а суб'єктне є "осередком" суб'єктивного, а суб'єктивне — "осередком психічного". Самореалізація будь-якої особистості як суб'єкта діяльності в реальному суспільстві не може бути безмежною. Особистість повинна визначити межі власної самореалізації, які будуть розв'язкою суперечностей внутрішніх та зовнішніх детермінант цього процесу становлення та самоздійснення. Отже, необхідною умовою самореалізації виступає самовизначення особистості як суб'єкта діяльності.

Самовизначення — це процес конструювання рубежів власного "Я", світопобудова особистості із центром у сутності людини для можливої самореалізації в конкретних соціально-культурних умовах розвитку особистості. Це розвиток протиріч зовнішнього та внутрішнього "Я" людини в реальному суспільстві: "Зосереджуючись у центр суб'єктності, особистість стає зібраною, дужчою, цілісною, єдиною, здібною забезпечити самореалізацію сутності у світі. Цей процес як "прорив", в якому усі сили особистості надмірно ефективно зливаються разом... коли людина більш повно функціонує... Під час цих "проривів" вона стає в більшій мірі сама собою, краще реалізує свої потенційні можливості... стає більш повноцінною людиною". Самовизначення — процес, який супроводжує увесь життєвий шлях людини, коли вона, долаючи одні межі, встановлює собі інші, більш широкі, до тих пір, поки не розкриється її індивідуальність, її сутність, усі її потенційні ресурси. Період повноліття (18—25 років) є сензитивним періодом для самовизначення молодого людини.

Процес самовизначення особистості є результатом розвитку суб'єктної активності людини. На думку психологів, саме з повноліттям закінчується період формування суб'єктних якостей особистості. Коли молода людина повинна пройти апробацію, перевірити власні здібності, практично самоствердитись в якості

зрілого суб'єкта, що й здійснюється в процесі оволодіння різного роду "дорослими" формами суб'єктної психічної активності, яка забезпечує теоретичну, практичну, пізнавальну, перетворюючу та інші види діяльності. Цим здобутком закінчується етап повноліття, людина перетворюється в цілісного суб'єкта свідомої психічної діяльності.

Цей період співпадає з періодом навчання у ВУЗі. Тому проблема самовизначення є найбільш актуальною для слухачів навчальних закладів в системі МВС.

На сучасному етапі формування особистості слухачів у вищому навчальному закладі системи МВС України пов'язується з деякими особливостями: по-перше, їх професійна підготовка безпосередньо включає специфіку правоохоронної діяльності; по-друге, наявність різного життєвого досвіду; по-третє, чітко виражена психологічна установка на виконання функцій державного службовця і на цій основі — прагнення не до простого оволодіння знаннями, а до застосування творчих навичок у суперечливих життєвих ситуаціях, які породжуються повсякденною практичною роботою, до оптимальної самореалізації та адекватного самовизначення особистості.

Методологічні основи використання соціопсихологічних характеристик особистості щодо регулювання соціальними процесами в суспільних структурах розроблені в працях українських вчених О. Донченка, В. Казмиренка, Н. Коломінського, М. Корнєва, Г. Шпета, В. Яніва.

Робота фахівця правоохоронних органів пов'язана з діяльністю по управлінню людьми і, в той же час, наказ і рішення є законом для виконання всіх нижче стоячих структур і органів, тому особливу роль відіграють психологічні якості особистості майбутнього професіонала: цілісна єдність його цінносно-сміслової орієнтації, здібність до прийняття оптимального рішення у складній ситуації, відповідальність, патріотизм.

Підвищена психічна напруженість вимагає специфічних нервово-психічних якостей професіонала в системі МВС. До них можна віднести: оптимальне співвідношення реактивності (імпульсивності) та активності;

пластичність психічних центрів;

знижений рівень тривожності — помірну емоційну збудливість у небезпечних ситуаціях;

сензитивність — нервово-психічну чутливість до зовнішніх подій;

резистентність — опір внутрішнім та зовнішнім умовам, які перешкоджають реалізації розпочатої діяльності;

толерантність — стійкість до нервово-психічного перенапруження. У той же час на ефективність роботи негативно впливають слабкість волі, недостатня витривалість, власна вигода по кожній справі, надання переваги всьому особистому, втрата духовності, афективність поведінки, комплекс неповноцінності.

Особливу увагу вчені приділяють вивченню безпосереднього взаємозв'язку і взаємовпливу професійної діяльності і функціонування смислової сфери особистості, як особливого "психологічного виміру". Психологи звертають увагу на набуття суб'єктом сенсу власної діяльності (власну легітимацію). Це вузловий момент для самореалізації у будь-якій діяльності. Він полягає в репрезентації у свідомості людини професійних ситуацій, в яких може перебувати суб'єкт і асоціації інформації про них з діями, якими він мусить опанувати. Структурно-психологічні компоненти цілісного професійного світогляду формуються по таких етапах:

формування інтелектуально-логічних компонентів, що передбачає засвоєння студентами ідей, понять, змісту;

формування емоційно-моральних компонентів, коли пробуджуються емоції, формуються моральні почуття, значущість діяльності;

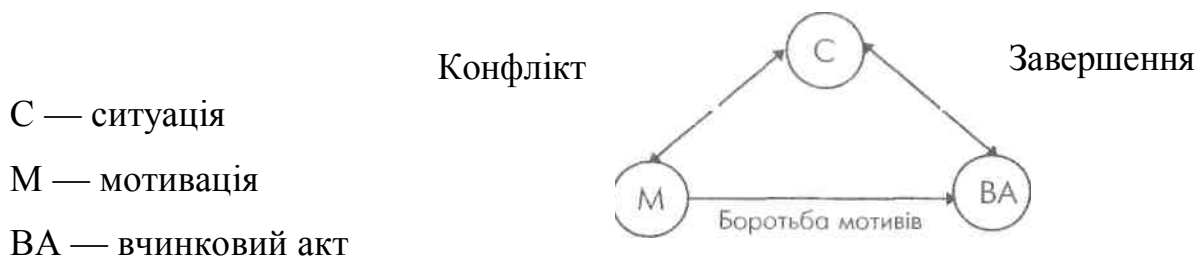
формування практично-вольового компонента і вироблення суспільно корисних мотивів діяльності, поглиблення віри у значущість професійної діяльності, практична реалізація її компонентів.

При цьому суб'єктність (внутрішня активність) особистості розглядається українською сучасною психологією як інтегруюча інстанція психіки, що репрезентує становлення власного зв'язку зі світом та внутрішніми потенціальними ресурсами самореалізації. Особистість, яка не є справжнім суб'єктом власного

життя, у якій відсутні установки на творчий пошук шляхів самореалізації, коли життя та розвиток людини залежить в більшості не від неї самої, а від випадкових обставин, зовнішніх впливів, не може стати справжнім професіоналом будь-якої діяльності, а особливо діяльності системи МВС.

Особисті риси робітника МВС найбільш повно виявляються в екстремальних умовах. Відповідальність за розв'язання ситуації вимагає втручання його як суб'єкта вчинку у самі події, передбачення можливих наслідків прийнятих рішень і такого впливу на хід обставин, який би дав бажані результати. Розробка та прийняття рішень, організація їх виконання, корекція та регулювання, контроль та оцінка супроводжуються високою енергетичною напруженістю ситуації і набувають характеру не просто сукупності дій, а вчинку. Отже, основним способом становлення зрілого суб'єкта діяльності стає вчинок — індивідуально та соціально відповідальний творчий акт свідомої реалізації людиною своєї сутності⁸.

Першою детермінантою розвитку вчинку є встановлення ситуаційних відношень "людина — світ", другою — мотиваційних, третьою — відношень дії. Загальну структурну схему автори концепції вчинкової психології подають у наступному вигляді:

Ситуація — це опанований людиною об'єктивний світ, в який і вона сама входить як його компонент.

Мотивація — суб'єктивне віддзеркалення об'єктивного світу, образу багатобічного, зокрема емоційно визначеного, активно-цільового як основи для діяльнісного відношення до об'єктивного світу. Мотивація означає спрямованість суб'єкта на певну зміну ситуації.

Зміна ситуації в дії, що визначається мотивацією, є своєрідним актом звернення з метою перетворення відношень, існуючих між людиною та природою, а також міжособистісних відносин. Все це становить єдине відношення "людина — світ" за С. Рубинштейном⁹. Це своєрідний акт, основою якого є ситуація та мотивація, це акт поведінський, як акт перетворення відносин "людина — світ" .

Самовизначення особистості, як психічне утворення, є результатом самоактивності людини, яка у свою чергу виявляється через вчинок. Вчинкові відношення перш за все виявляють суб'єктивну визначеність ситуації, об'єктивну визначеність мотивації та сам вчинковий акт як базу їхнього взаємозбагачуючого переходу. Механізмом процесу самовизначення виступає механізм мотиваційного вчинку.

Аналіз взаємодії ситуативних, мотиваційних та поведінських відношень у вчинку суб'єктного самовизначення розкриває, на нашу думку, такі механізми його здійснення:

прийняття нового смислу "Я" та самореалізації;

усвідомлення протиріч ситуації самореалізації;

подолання залежності від ситуації шляхом:

а) зміни ситуації; б) зміни внутрішньої позиції;

боротьба мотивів;

вибір мотивів самовизначення;

цілеполягання;

формування психологічної готовності;

уявне моделювання власного простору "Я" (особистісної та сутнісної сфер);

оцінювання моделі шляхом рефлексії;

усвідомлення наслідків помилкових кроків;

вибір засобів реалізації самовизначення;

уявне моделювання значущих умов самовизначення;

вибір адекватних способів реалізації самовизначення;

програмування дій для реалізації вчинку;

творча реалізація самовизначення в умовах свідомої саморегуляції;

оцінювання наслідків вчинку шляхом рефлексії;

корегування дій;

післядія;

моделювання якісно нової ситуації саморозвитку, життєдіяльності суб'єкта;

зміна ситуації як перетворення відношень "людина—світ";

усвідомлення нового суб'єктивного смислу "Я" та самореалізації.

Отже, набуття сенсу активної, творчої діяльності, почуття патріотизму й виступає основою діяльності як вчинку.

Слід зазначити, будь-який підрозділ системи МВС — це суб'єкт соціальної дії, основою психологічної природи якого є не що інше, як однакова реакція багатьох на явища соціального характеру. Ця подібність переживань та дії індивідів і складають "колективну душу". Колективною виступає взаємодія, в якій на долю кожного члена припадає необхідність чіткого і бездоганного виконання особливої функції, що зв'язує його з цілим. Лише таку колективність взаємодії (в якій дія явно постає вчинком і переживається кожним не як потреба, а як спільна цінність в мисленні кожного) можна характеризувати як організацію, тобто внутрішню узгодженість її членів і елементів в порядку координації і субординації. Відбувається безперервний взаємообмін психологічними цінностями між двома суб'єктами — соціумом та індивідом. При цьому патріотичні цінності мають бути найважливішими для правоохоронця, робота якого пов'язана з колективною взаємодією при внутрішній узгодженості членів організації в порядку координації та субординації. Мотиви колективного діяння людей визначаються внутрішніми детермінантами та створюють "колективну думку". Саме вона сприяє тому, що в колективній взаємодії дія кожного явно постає вчинком і переживається кожним не як потреба, а як спільна цінність, що й забезпечує оперативність рішень в екстремальних обставинах. Одним з головних чинників формування "колективної думки" організації виступає почуття патріотизму. Відомий суспільствознавець С. Франк зауважував: "патріотизм, як почуття внутрішньої приналежності єдиній вітчизні, ця єдність духовно-соборного буття є основою, на якій тільки і можливо утвердження зовнішнього механізму армії".

Майбутній фахівець правоохоронних органів після вступу до ВУЗу потрапляє у специфічні умови — режим, необхідність дотримання вимог статутів, дисципліни і субординації, несення добового наряду, великий обсяг службових знань, навичок і вмінь, засвоїти які потрібно в обмежений час, тощо.

Відбувається перебудова звичних форм життєдіяльності. Зміна динамічного стереотипу супроводжується виникненням негативних емоцій, напруженості, неуважності, невпевненості. Таким чином, період психологічної, службової, дидактичної адаптації є підготовчим етапом самовизначення особистості студента. Чим він буде коротший, тим більш ефективним буде вирішення проблеми самовизначення.

За даними сучасних психологічних досліджень, адаптація військовослужбовців (до яких, безперечно, відносяться й правоохоронні органи) до професійної діяльності залежить від:

готовності до діяльності, яка визначається мотиваційною стійкістю, емоційно-вольовою стійкістю та рівнем тривожності;

рівня активності суб'єкта, який визначається єдністю його ціннісно-сміслової орієнтації, здібністю приймати оптимальне рішення у складній ситуації, почуттям відповідальності та компетентності;

когнітивної стратегії рішення, яку він використовує;

змістовно-сміслової мотивації.

На цьому етапі необхідно досягти адаптивності:

загальної — шляхом підвищення свідомого формування патріотичних почуттів, впевненості в успішному вирішенні фахових завдань, тобто в розробці певної спрямованості, мотивації до активних дій;

спеціальної — до вирішення складних ситуацій, передбачаючи розробку стійкості психіки, її гарт;

цільової — до конкретних умов, яка ведеться для піднесення активності фахівців шляхом чіткої установки на виконання завдання.

Таким чином, адаптація залежить від рівня готовності до подолання стрес-факторів складної обстановки.

Повна адаптація пов'язана з високим рівнем психологічної готовності, стійким перебігом когнітивних та емоційно-вольових процесів. Перевагою суспільно-значущих мотивів та високою продуктивністю діяльності.

Часткова — з середньою готовністю; недостатньо стійким динамізмом перебігу психологічних процесів, конфліктом мотивів, зниженням продуктивності діяльності.

Деадаптація — несформована психологічна готовність, дезорганізація когнітивних, емоційно-вольових процесів, перевага індивідуально-значущих мотивів, низька продуктивність діяльності.

Ці чинники залежать від професійного досвіду, характеру мотивації професійного вибору.

Ми вважаємо, що далі процес самовизначення робітника правоохоронних органів може проходити три етапи:

психологічна мобілізація, де фахівець, спираючись на наявні особистісні якості та досвід колективу, визначає та уточнює власні перспективи у вигляді мотивів і формує концептуальну модель діяльності. Функціональний стан, який виникає, відбиває цю модель;

стабілізації та психологічної стійкості, для якого характерна стереотипізація дій, прийняття спільного для професійної групи партнера поведінки, його раціоналізація, яка виражається у виокремленні груп, конкретних задач діяльності, які розв'язуються репродуктивно на основі накопиченого досвіду;

етап реалізації власної суб'єктної активності у формі різних стратегій поведінки в типових професійних ситуаціях: когнітивної; комунікативної; емоційної.

Таким чином, самовизначення особистості майбутнього правоохоронця, як мотиваційний вчинок, є результатом розвитку його суб'єктної активності і виступає необхідною умовою самореалізації як міри ефективної професійної діяльності.

Психологічні якості робітників правоохоронних органів та розкритий у статті механізм вчинку суб'єктного самовизначення виділяють вузловий момент цього процесу — набуття майбутнім професіоналом сенсу власної діяльності у єдності з ціннісною орієнтацією на патріотизм, на індивідуальну та соціальну

відповідальність за творчу самореалізацію. Завдяки цьому кожна дія фахівця правоохоронних органів постає вчинком і переживається ним як спільна цінність, що й забезпечує оперативність рішень та їх здійснення у будь-якій складній ситуації в порядку координації та субординації.

Див. : *Білий П.* До питання про правову культуру співробітників органів внутрішніх справ // *Право України*, 1997, № 10. С 40.

Див. : *Основи психології.* Підручник / За загальною ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К., 1995. С 164.

Маслоу А. Психология бытия. М., 1997. С. 132.

Див. : *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении. К., 1996. С. 287.

Див. : *Довганюк В.* Формування творчого мислення особистості майбутніх правоохоронців // *Право України*, 1997, № 10. С. 41-42.

Див. : *Еникеев М. И.* Основы общей и юридической психологии. Учебник для ВУЗов. М., 1996. С. 356.

Див. : *Татенко В. А.* Вказ. праця. С. 292.

Див. : *Там же.* С. 290.

Див. : *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии. М., 1973.

Див\ : *Основи психології.* Вказ. праця. С. 188-189. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. М., 1992. С. 57.